

Бойко С. Т. Особливості психологічного супроводу шкільного навчання в умовах інформаційного суспільства // Ідеї Василя Сухомлинського про психологічне забезпечення навчального процесу та сучасна освіта : зб. матер. Всеукр. науково.-метод. конференції (18–28.09.2017 / уклад. О. Е. Жосан. – Кропивницький : Ексклюзив-систем, 2017. – С. 24–34.

УДК 159.9+37.01

Бойко С. Т.

м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглянуто психолого-педагогічні основи використання інформаційних технологій у навчально-виховному процесі. Представлено обґрунтування психолого-педагогічних аспектів супроводу навчального процесу з використанням сучасних інформаційних технологій. Також міститься розгляд характеру й особливостей впливу глобалізації та інформаційно-комунікативних технологій на розвиток системи освіти в сучасному суспільстві.

Ключові слова: *інформаційні технології, глобальне інформаційне суспільство, освіта, психологічний супровід, інформаційно-психологічна культура.*

The article deals with the psychological and pedagogical background of using informational technologies in the educational process. The grounds of psychological and pedagogical aspects following the educational process by using modern information technologies are shown. Also there is consideration of character and feature of influence of globalization and of informatively-communication technologies on development of the system of education of modern society.

Keywords: *informational technologies, global informative society, education, psychological support, information and psychological culture.*

Вступ. На сучасному етапі державного становлення Україна переживає непростий період. З одного боку, проходять процеси глобалізації та інформатизації суспільства у всіх сферах життєдіяльності людини, тобто має місце перехід на новий етап розвитку світової цивілізації – інформаційне суспільство. А з іншого – все це відбувається в умовах соціально-політичної та економічної нестабільності країни, зумовленої катастрофічною діяльністю колишнього президента України та його “команди”,

-24-

збройною агресією з боку Росії, а також певними особливостями внутрішньополітичного життя країни, що значною мірою є характерними для посттоталітарного суспільства.

Невід’ємною складовою цих суспільних трансформацій є інформатизація навчального процесу – одне із найбільш актуальних і важливих стратегічних завдань, адже це фундамент, що лежить в основі реформування і модернізації системи вітчизняної освіти. Зрозуміло, що пов’язані з цим проблеми привертають увагу науковців та освітян. Як зазначає І. В. Ставицька, «нині помітно зросла кількість досліджень, предметом яких стало використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі. Цій темі в Україні присвячені дослідження таких науковців, як В. Ю. Биков, Я. В. Булахова, О. М. Бондаренко, В. Ф. Заболотний, Г. О. Козлакова, О. А. Міщенко, О. П. Пінчук, О. В. Шестопап та інші» [11].

Метою статті є схарактеризувати становлення інформаційного суспільства та пов’язані з цим проблеми інформатизації освіти в Україні; висвітлити питання психологічного супроводу шкільного навчання в цих умовах; на підставі проведених досліджень сформулювати нове поняття – *інформаційно-психологічна культура* та обґрунтувати необхідність оволодіння цією компетенцією для сучасного фахівця, зокрема працівника освіти.

Основна частина. У процесі свого розвитку людство зіткнулося з необхідністю зберігати і передавати інформацію. Саме слово «*informatio*» (лат.

мова) означає «роз'яснення» і складається з префікса «*in-*» («в-, на-, при-») і дієслова «*form*» («надаю форму, створюю»), пов'язаного з іменником «*forma*» («форма»), тобто буквально це «знання, яким надано певну форму». На початковому етапі, із виникненням мови, інформація зберігалася в мозку і передавалася безпосередньо від людини до людини – у легендах, міфах і казках. Із виникненням писемності почалася *перша інформаційна революція*, що уможливила фіксацію знань у знаках і передачу їх від покоління до покоління; *друга інформаційна революція* відбулася із виникненням і розповсюдженням друкованої книги у XV ст., адже тепер, через тиражування знань, доступ до інформації отримали широкі верстви населення; *третьою інформаційною революцією* (кінець

-25-

XIX – початок XX ст.) стала можливою завдяки винаходу телефону, телеграфу, радіо та телебачення, що давало змогу накопичувати інформацію у великих обсягах і передавати її на великі відстані (саме в цей час виник ефект «стискання простору» та поняття «глобальне село» – світ без кордонів, близький і доступний [6; 7]; *четверта інформаційна революція* (70-ті рр. XX ст.) ініційована винаходом мікропроцесорної технології та персонального комп'ютера і характеризується переходом від механічних, електричних засобів перетворення інформації до електронних, а найяскравіше вираження її – це, безперечно, мережа Інтернет [11, с. 6].

Отже, сучасне суспільство перебуває на етапі переходу до якісно іншої форми свого існування – *інформаційного* (або *постіндустріального*) суспільства, коли на передній план виходить інформація. Це новий етап суспільного розвитку, в який вступили розвинуті країни із початком четвертої інформаційної революції. Інформація стає головним економічним ресурсом, внаслідок чого відбувається перерозподіл ресурсів на користь науки та освіти, основною формою власності стає інтелектуальна власність. Реалії інформаційного суспільства, в якому центральну роль відіграє теоретичне

знання, спричиняють серйозний вплив на трансформацію людських цінностей. Адже тепер, за Д. Беллом, елітарність має базуватися на кваліфікаційно-освітніх характеристиках індивіда, а не на володінні власністю (успадкованою або отриманою за рахунок підприємницьких здібностей) чи політичній позиції (отриманій завдяки підтримці партій чи груп) [1, с. 330–342]. Доцільно зазначити, що на II Міжнародному конгресі ЮНЕСКО (Сеул, 1999 р.) термін «інформаційне суспільство» отримав інтерпретацію як ера знань, інформації та комунікації [9].

Інформаційне суспільство є особливим типом соціального структурування і влади, що заснована і здійснюється через засоби комунікації шляхом управління інформаційними потоками. Засоби комунікації, що трансформують та дозують інформацію, стають головним інструментом впливу в сучасному суспільстві.

Однією з характерних рис сучасного інформаційного суспільства є створення глобального інформаційного простору, що забезпечує взаємодію людей та їхній доступ до світових

-26-

інформаційних ресурсів. Інформація стала одним із важливих стратегічних ресурсів і є могутнім засобом впливу на особистість та суспільство в цілому, а наука стає безпосередньою продуктивною силою.

Адже з'явилися нові інформаційні освітні технології, які дають змогу підвищити якість навчання, більш ефективно взаємодіяти учасникам навчального процесу і між собою, і з комп'ютерною технікою; створюється інтерактивне середовище навчання з необмеженими можливостями. Комп'ютеризація освіти вимагає від педагогів не тільки розвинених дидактичних умінь, теоретичної та методичної підготовки, а й технологічної культури, впевненого володіння сучасними педагогічними концепціями і технологіями. У вирішенні питань, що виникають перед сучасними освітянами, необхідно використовувати базу знань, напрацьовану видатними педагогами та

психологами. Зокрема, дослідники зазначають: «Віхи цивілізаційного поступу українського соціокультурного простору формували інтелектуали у різних галузях знань, серед них і відомий педагог В. Сухомлинський, який поклав в основу майбутнього розвитку школи ідею справжнього, а не штучно ідеологізованого пріоритету людини і людського в діяльності вчителя, змінив авторитарну педагогіку, а також завдання розвитку дитини, а саме: інтелектуальні, які спираються на живий дитячий інтерес і пізнавальні потреби...» [10, с. 199–200].

Разом з тим є певні труднощі психологічного характеру, які необхідно вчитися долати. Адже комп'ютеризація освіти супроводжується суттєвими змінами в педагогічній теорії і практиці навчально-виховного процесу, впровадженням інноваційних технологій навчання, які повинні відповідати сучасним технічним можливостям інформаційного суспільства. Зокрема, має місце наявність серйозного психологічного бар'єру перед новими, раніше невідомими технологіями і необхідністю його подолання; проблема комп'ютерної грамотності; неспівмірне співвідношення обсягу інформації, що надається комп'ютером, і обсягу відомостей, які користувач може засвоїти (це стосується і педагога чи психолога, і учня); робота з комп'ютером не передбачає формування вміння висловлювати свої думки чітко, повно і послідовно; використання

-27-

Інтернету дає можливість студентам завантажити готовий реферат, контрольну роботу, доповідь, що виключає застосування творчого підходу (як тут не згадати слова В. О. Сухомлинського: «Навчання стає працею за тієї умови, коли учень самостійно добуває знання. Це необхідно не лише для міцності знань. Самостійне добування знань породжує зрілість думки» [13, с. 89]); робота з комп'ютером призводить до скорочення соціальної взаємодії і спілкування; перехід від знакової форми подання знання на сторінках підручника до системи практичних дій, що мають логіку, відмінну від логіки організації системи

знаків, створює психологічні труднощі; підміна стійкої мотивації (замість зацікавленості в придбанні власне знань і навичок – прагнення отримати позитивну оцінку) знижує ефективність застосування електронних ресурсів; дисплей комп'ютера як засіб сприйняття інформації поступається книзі за зручністю ефективності читання: психологічно воно менш комфортне і не таке звичне [4].

Дослідження, проведене авторкою статті у 2013–14 рр. серед шкільних психологів Києво-Святошинського районного навчально-методичного центру практичної психології та студентів I–II курсів Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка, показало, що студенти надають перевагу Інтернету (91,23 % користуються ним щодня), у шкільних психологів цей показник становить 41,38 %. Проте 58,62 % шкільних психологів щодня дивляться телевизор, тоді як у студентів цей показник – 40,35 %. Зовсім не користується Інтернетом 0 % студентів та 3,33 % шкільних психологів. Із цього робимо висновок, що існують відмінності між готовністю до реалій інформаційного суспільства між молодшим і старшим поколінням [2]. Проблеми з користуванням інформаційними технологіями є і в педагогів – дослідження А. Коробки показало, що 29 % учителів початкової школи мають низький рівень комп'ютерної грамотності, що характеризується проявом пасивного ставлення до професійної діяльності з використанням комп'ютера. До цього виду роботи вчителі підходять формально, пізнавальний інтерес до професійної діяльності з використанням інформаційних технологій відсутній, психолого-педагогічні знання з проблеми фрагментарні, основні професійні вміння використання інформаційних технологій не сформовані та

-28-

перебувають на допрофесійному (низькому) рівні [5].

Фахівець в сучасних умовах має оволодіти вмінням швидко орієнтуватися в потоці інформації, що стрімко зростає, та знаходити потрібне, а також умінням осмислити й застосувати отриману інформацію. Зокрема, педагог

повинен самостійно критично мислити, вміти побачити проблему і шукати шляхи її вирішення, використовуючи сучасні технології, уміти застосовувати отримані знання, а також генерувати нові ідеї, мислити творчо – більше того, ці знання і вміння він має передати учню.

У США в 1980-ті роки розвиток критичного мислення було спеціально виділено в переліках декларованих освітніх цілей у більшості штатів і шкільних систем країни. У 1990-ті роки розвиток критичного мислення став однією з основних освітніх цілей і в переважній більшості європейських країн. Попри те, що термін «критичне мислення» вживали такі відомі психологи, як Ж. П'яже, Дж. Брунер, Л. С. Виготський, у професійній мові психологів та педагогів України та країн СНД це поняття стало вживатися порівняно недавно (що не дивно – адже тоталітарна держава, якою був СРСР, зовсім не була зацікавлена у розвитку такої здібності своїх громадян). Останнім часом проблему розвитку критичного мислення аналізують українські науковці Л. А. Києнко-Романюк, В. К. Майборода, Т. О. Олійник, А. В. Тягло, а також російські дослідники (Є. Н. Волков, Р. М. Грановська, С. І. Заїр-Бек, О. В. Федоров та ін.).

Незважаючи на всю різноманітність визначень критичного мислення у різних авторів, у них можна побачити спільний зміст. Критичне мислення означає мислення оцінкове, рефлексивне, що припускає здатність ставити нові, повні сенсу питання, виробляти різноманітні аргументи, що підкріплюють думку, приймати незалежні продумані рішення.

У демократичному суспільстві на перше місце виходить здатність і готовність оцінювати ситуацію самостійно, без упередження, розпізнавати прийоми психологічного маніпулювання в медійному просторі. У сучасній соціокультурній ситуації для кожної людини необхідно уміти орієнтуватися в умовах надлишку різноманітної інформації, грамотно сприймати її, розуміти, аналізувати, мати уявлення про механізми та наслідки

її впливу на глядачів, читачів і слухачів.

Теорія «розвитку критичного мислення» має на меті навчити аудиторію

(насамперед – школярів та молодь) орієнтуватися в інформаційному потоці, а також нейтралізувати можливість маніпуляції свідомістю аудиторії з боку медійних джерел.

В сучасній ситуації поняття «критичне мислення» розширюється, трансформується, розглядається в контексті загальної критичної грамотності та медіакомпетентності людини. Але, як показують дослідження, такі інтелектуальні вміння критичного мислення особистості, як вміння аналізувати, бачити причиново-наслідкові зв'язки, аргументувати свою точку зору, і в Україні, і в інших країнах сформовані недостатньо добре і вимагають розвитку [14]. Можна констатувати, що існує суперечність між потребою сучасного суспільства у кваліфікованих фахівцях психолого-педагогічного профілю, які володіють високим рівнем розвитку критичного мислення, що сприяє продуктивності психолого-педагогічної діяльності та недостатнім науково-методичним забезпеченням процесу розвитку критичного мислення психологів та педагогів в умовах вищої професійної освіти.

Слід зазначити, що однією із загроз для психологічного здоров'я педагога, психолога є синдром «професійного вигорання», що його кваліфікують «як складний багатовимірний конструкт, довготривалу стресову реакцію, що виникає внаслідок впливу на особистість монотонних нервово-психічних навантажень у професіях типу “людина – людина”, які пов'язані з міжособистісним спілкуванням, що супроводжується емоційною насиченістю та когнітивною складністю, захисною реакцією у формі часткового або повного виключення емоцій у відповідь на психотравмуючі впливи, а також як позитивне (творче “горіння”) та негативне (виснаження, дистрес, форма дезадаптації) явище» [8, с. 120].

Донедавна дослідники навіть не розглядали в якості одного з чинників, що викликає професійне вигорання педагогів, *інформаційний стрес*, в основі якого лежать порушення інформаційно-когнітивних процесів регуляції діяльності. Тривале споживання соціально шкідливої інформації; надто великий об'єм інформації, а з іншого боку – довготривалий дефіцит

високозначимої інформації; довготривале обмеження доступу до інформації; особливості використання сучасних електронних технологій викликають порушення вищої нервової діяльності, функцій сну. Основними ознаками інформаційного стресу є підвищений або знижений тиск, головний біль, втрата зосередженості, втрата сил, страх перед майбутнім, невпевненість у собі, роздратування.

Надзвичайно важливими в розвитку інформаційного стресу є чинники, пов'язані з особливостями розвитку сучасних технологій. Зокрема, робота на комп'ютері може супроводжуватися такими чинниками, що викликають інформаційний стрес: втрата інформації; збої в роботі комп'ютера; інформаційне перевантаження; повільна робота інформаційної системи; спам; програма з недоброзичливим або прихованим інтерфейсом.

З метою оцінювання психічного стану і рівня стресу нами було проведено дослідження за методикою «Шкала психологічного стресу PSM-25» Лемура-Тес'є-Філіона в адаптації Н. С. Водоп'янової, доповненою інформаційним блоком, серед шкільних психологів Києво-Святошинського районного навчально-методичного центру практичної психології. Більшість досліджуваних (63%) показали низький рівень стресу, у 37% – середній рівень стресу. Ці показники корелюють із даними інформаційного блоку запитань. Так, шкільні психологи із низьким рівнем психологічного стресу менше відчують перевантаженість інформацією чи її брак, а також більш упевнені у своїй здатності аналізувати правдивість медіаконтенту. І навпаки – шкільні психологи із середнім рівнем стресу більше відчують перевантаженість інформацією, страждають від її нестачі та оцінюють досить низько свої знання та навички щодо аналізу отриманої інформації.

З огляду на вищевказане, в умовах інформаційного суспільства закономірною є поява нового типу культури – *інформаційної культури*, яку можна визначити як складову «культури будь-якої спільноти та індивіда, що характеризує усвідомлення ними інформації як цінності, їхнє прагнення та

вміння шукати і знаходити, отримувати і переробляти, засновувати на ній свою доцільну діяльність і передавати її, а також ділитися з іншими набутим досвідом у цій галузі» [3].

-31-

Формування інформаційної культури особистості на тепер розглядається у різноманітних площинах – світоглядній, морально-етичній, соціальній, технологічній, а також психологічній. Всебічне вивчення психологічних аспектів інформаційної культури виявило необхідність запровадження нового поняття – *інформаційно-психологічна культура*.

Отже, інформаційно-психологічна культура (ІПК) – особливий вид культури, що відбиває не тільки загальний соціальний досвід людства, а й індивідуальний досвід людини. А ІПК працівника освіти – педагога, психолога – більшою мірою індивідуальна, оскільки є характеристикою не стільки розвитку певного суспільства, скільки самої людини.

Інформаційно-психологічна культура – це важлива складова психологічної культури працівників освіти, яка є інтегративною якістю особистості і формується в умовах упорядкованих і неупорядкованих джерел отримання професійної і загальної інформації. Формування і розвиток її можливі тільки за умови безперервної самоосвіти з використанням сучасних технологій (Інтернет та ін.).

Компоненти ІПК:

1. Базові психологічні знання.
2. Комп'ютерна грамотність.
3. Психологічна культура орієнтування в сучасному інформаційному просторі: вміння розпізнавати маніпуляції в ЗМК, психологічна готовність до опрацювання отриманої інформації, здатність до інформаційно-психологічного захисту, критичне мислення.

Становлення ІПК особистості зумовлене не лише зовнішніми чинниками, але й внутрішніми – рівнем розвитку індивідуальності, особистісними

властивостями і рисами, що визначають готовність педагога до подолання бар'єрів в інформатизації своєї діяльності. Інформаційно-психологічна культура відзначається динамічністю і мінливістю, пов'язаними з перетвореннями, які відбуваються у досвіді педагога, його психіці й особі. Адже слід враховувати, що інформаційна і психологічна культура як об'єктивне явище також постійно збагачуються і вдосконалюються з розвитком інформаційного суспільства і виникненням нових соціальних обставин, що потребують розвитку нових аспектів психологічної

-32-

культури.

Для ІПК є необхідним розвиток оптимальної реакції на інформацію та адекватної поведінки особистості, формування вміння діяти в умовах недостатньої чи надлишкової інформації, оцінювати її якість, відбирати достовірну інформацію та ін. Важливою складовою інформаційно-психологічної культури є інформаційна безпека особистості, яка характеризується захищеністю її психіки та свідомості від небезпечних інформаційних впливів; маніпулювання, дезінформування, образ, спонукування до самогубства тощо.

Висновки. Отже, роль викладача в інформаційному суспільстві не може обмежуватися просто передачею інформації учням. Він повинен підтримувати і стимулювати в учнях здатність до критичного і творчого мислення, сприяти розвитку комп'ютерної грамотності, виховувати навички спільної діяльності, вчити їх ефективно спілкуватися та успішно діяти в різних ситуаціях. Інтернет як мережа освітніх спільнот відкриває можливість навчання через дослідження, надаючи як викладачам, так і учням доступ до найбагатших джерел інформації.

Новітні технології – вже не просто один із засобів перевірки та закріплення отриманих знань. Тепер вони відкривають зовсім нові пізнавальні можливості і перспективи для самостійного навчання учня. Використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для навчання та створення освітніх мереж є неодмінною умовою подальшого розвитку освіти.

У зв'язку з цим виникає необхідність для працівника освіти оволодіння новою компетенцією – інформаційно-психологічною культурою.

Список використаної літератури

1. Белл Д. Социальные рамки информационного общества / Д. Белл // Новая технократическая волна на Западе. – М. : Прогресс, 1986. – С. 330–342.

2. Бойко С. Т. Медіаграмотність як основа інформаційно-психологічної безпеки особистості в сучасних умовах / Бойко С. Т. // Український психолого-педагогічний науковий збірник : науковий журнал. – № 6 (06) 2015. – Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2015.

3. Елистратова Н. Н. Информационная культура как критерий

-33-

информатизации высшего образования в современных условиях реформирования [Электронный ресурс] / Елистратова Н. Н. // Современные научные исследования и инновации. – 2012. – № 7. – Режим доступа: <http://web.snauka.ru/issues/2012/07/15770>].

4. Зайцева С. А. Современные информационные технологии в образовании [Электронный ресурс] / С. А. Зайцева. – Режим доступа: <http://sgpu2004.narod.ru/infotek/infotek2.htm>].

5. Коробка А. Дослідження дійсного стану комп'ютерної грамотності учителів початкової школи (за результатами констатувального експерименту) [Електронний ресурс] / Алла Коробка. – Режим доступа: http://compmatem.blogspot.com/p/blog-page_28.html].

6. Мак-Люен М. Галактика Гутенберга : становлення людини друкованої книги. – 3-тє вид. / Маршалл Мак-Люен ; пер. з англ. А. А. Галушки, В. І. Постнікова. – К. : Ніка-Центр, 2011. – 392 с. – (Серія «Зміна парадигми»).

7. Маклюэн М. Понимание медиа : внешние расширения человека / Маршалл Маклюэн ; пер. с англ. В.Г.Николаева. – М. : Канон-Пресс-Ц / Кучково поле, 2003. – 464 с.
8. Назарук Н. Каузально-телеологічний формат профілактики «професійного вигорання» вчителя / Наталія Назарук // Психологія особистості. 2012. – № 1 (3). – С. 120.
9. Образование и подготовка на протяжении всей жизни: мост в будущее : материалы II междунар. конгр. по техническому и профессиональному образованию (Сеул, 26–30 апреля 1999 г.). – М., 1999. – 88 с.
10. Павко А. Педагогічні ідеї В. В. Сухомлинського в інтелектуальних вимірах історії та сучасності / Анатолій Павко, Людмила Курило // Вісник Львівського університету. – (Серія педагогічна). – 2016. – Вип. 30. – С. 199–206.
11. Соснін О. В. Комунікативна парадигма суспільного розвитку : навч. посіб. / О. В. Соснін, А. М. Михненко, Л. В. Литвинова. – К. : НАДУ, 2011. – 220 с.
12. Ставицька І. В. Інформаційно-комунікаційні технології в освіті [Електронний ресурс] / І. В. Ставицька. – Режим доступу: <http://confesp.fl.kpi.ua/ru/node/1103>
13. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. В 5 т. Т. 1. – К. : Радянська школа, 1976. – 654 с.
14. Халперн Д. Психология критического мышления / Дайана Халперн. – 4-е междунар изд. – СПб. : Питер, 2000. – 512 с. – (Сер. «Мастера психологии»).